

Постаті

УДК [94(477.83/.86):929І.Пулюй:325.83(477)]"18/19"
DOI: 10.33402/ukr.2020-33-270-293

Іван ПАТЕР

*доктор історичних наук, професор
головний науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>
e-mail: I.Pater@nas.gov.ua*

ІВАН ПУЛЮЙ – УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІОТ, ПОЛІТИК, ДЕРЖАВНИК

Проаналізовано громадсько-політичну діяльність Івана Пулюя – видатного, світового виміру українського фізика й електротехніка, першовідкривача х-променів, зокрема його публіцистичні праці зі суспільно-політичних проблем України. Наголошено на його ранньому зацікавленні українським суспільним життям, виявленим у заснуванні нелегальних учнівської і студентської організацій як школи виховання української національної еліти. Закцентовано на усвідомленні вченим фундаментального значення рідної мови в житті нації, займаючись перекладами релігійних книг рідною мовою і запровадження їх у релігійну практику для піднесення національної свідомості українських народних мас й подальшого розгортання національно-визвольного руху.

Розкрито активну участь й наполегливість І. Пулюя разом з іншими галицькими діячами науки й культури в домаганні відкриття українського університету у Львові. Зазначено протистояння цьому домаганню українців із боку польського політикуму й потурання австрійського центрального уряду полякам. Висвітлено негативне ставлення І. Пулюя до підступних дій польської адміністрації у Галичині проти українців на початковому етапі Першої світової війни, її прагнення використати москвофільство для знищення українства. Наголошено на співпраці вченого з австрійською владою не як на меті, а як тактичному засобі у вирішенні української справи в конкретних історичних умовах для реалізації української національної ідеї, його впевненості у звільненні України з-під російського гноблення. Акцентовано на усвідомленні вченим геополітичного значення незалежної України як основи для тривалого миру на європейському континенті та створення нової Європи.

Ключові слова: Іван Пулюй, Україна, Європа, рідна мова, державницька ідея, незалежність.

Іван Павлович Пулюй – всесвітньо відомий український вчений-фізик, якому в когорті європейської і світової науки належить одне з почесних місць. Його наукова й технічна праця одержала широке міжнародне визнання. Проте довгий час він залишався незаниманим в Україні – лише одиниці вчених-фізиків послуговувалися його працями, вважаючи їх невідомого авторства. У роки української незалежності з'явилася низка фундаментальних і науково-популярних книг про І. Пулюя як

великого ученого-новатора, фізика-експериментатора, оригінального конструктора та винахідника, блискучого лектора й активного організатора, письменника-перекладача, публіциста і громадського діяча, що віддав свідоме життя служінню українському народові, його боротьбі за національне відродження, політичні права й можливості піднесення своєї культури до рівня цивілізованих народів світу¹.

Австрійський учений Вільгельм Форман (Wilhelm Foreman), відзначаючи надзвичайно широкий діапазон творчості вченого, наголошував: «Професор Іван Пулюй був не тільки найвизначнішим фізиком Австро-Угорщини. Він належав до тих, хто у другій половині XIX – на початку XX ст. формував світ»².

Значачу, що науково-технічна творчість І. Пулюя на сьогодні досліджена достатньо добре, однак громадсько-політична діяльність вивчена значно менше і має здебільша науково-популярний стиль. Тому вважаю за потрібне звернути більше уваги на цю сторону діяльності вченого, проаналізувавши найважливіші, на мою думку, публіцистичні твори, що стосуються суспільно-політичних проблем України середини XIX – початку XX ст.

Народився Іван Пулюй 2 лютого 1845 р. у містечку Грималів (тепер – Гримайлів) на Тернопільщині в заможній міщанській родині. Його батько Павло мав 60 моргів поля, велике господарство, пасіку на 100–120 вуликів. Однак пізніше збуднів, бо мусів поділити маєток між дітьми. В Івана було ще п'ятеро сестер: старша від нього Катерина, Євдокія, Марія, Павліна, Марцела і молодший брат Михайло³.

З 1857 р. по 1865 р. навчався у Тернопільській класичній гімназії. Тут у 1863 р. заснував таємне учнівське товариство «Громада», яке стало школою виховання української національної еліти. У 1865 р. у часописі «Мета» (орган народоців; Ч. 15. С. 463–473) надрукував першу публікацію – «Споминку о Тернополі»⁴. Того ж року вступив на теологічний факультет Віденського університету. У листі до товариша, одного з найвизначніших організаторів громадського руху в Галичині, Данила Тянякевича восени 1865 р. Іван Пулюй писав: «Пішов би на світське, так грошей нема»⁵. У Відні разом зі студентами-українцями, членами галицьких учнівських «Громад», організував таємну віденську «Громаду», яку 9 січня 1868 р. перейменували на «Січ» – стала їхнім легальним товариством⁶. Закінчивши в липні 1869 р. теологічний факультет, І. Пулюй на священника не висвятився, чим спричинив гнів у батьків, які перестали допомагати йому фінансово, через що потрапив у скрутне матеріальне становище, яке долав за допомогою читання лекцій⁷.

Покликання до науки перемогло. У 1869 р. І. Пулюй вступив на фізико-математичне відділення філософського факультету Віденського університету, який закінчив у 1872 р. і тоді ж почав працювати в ньому асистентом експериментальної

¹ Гайда Р. Іван Пулюй (1845–1918). Фізичні дослідження. *Іван Пулюй. Збірник праць* / за ред. проф. В. Шендеровського. Київ, 1996. С. 25.

² Шендеровський В. Він належав до тих, хто формував світ. *Іван Пулюй. Збірник праць*. С. 14.

³ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість. 2-ге вид., уточн. й доповн. Львів, 2019. С. 36.

⁴ Іван Пулюй (1845–1918). Листи / збір, упоряд., поясн. та «Слово до читача» О. Збожної. Тернопіль: Воля, 2007. С. 8.

⁵ Іван Пулюй. (1845–1918). Листи. С. 35.

⁶ Там само. С. 36.

⁷ Гаврилюк О., Шумська В. Учений-енциклопедист з Гримайлова. *Вільне життя плюс* (Тернопіль). 2015. 6 лютого.

фізики, проводячи наукові дослідження під керівництвом проф. Лянге (Lange). У 1874–1875 рр. – викладав фізику у Військово-морській академії у м. Фіуме (тепер – Рієка, Хорватія), де впродовж семестру читав лекційний курс із термодинаміки.

Восени 1875 р. І. Пулюй отримав стипендію австрійського Міністерства освіти (800 зол. рин.) і виїхав до Страсбурга для підвищення кваліфікації фізика в місцевому університеті й одночасно вивчати нову галузь науки – електротехніку під керівництвом проф. Августа Кундта (August Kundt). Тут познайомився з Вільгельмом Рентгеном (Wilhelm Röntgen), ім'ям якого згодом будуть названі х-промені, відкриті Пулюєм.

Відтак «промені Івана Пулюя» у світі відомі як рентгенівські, хоча пальма першості належить українському вченому. Зокрема, це визнав німецький та американський фізик Альберт Енштейн (Albert Einstein). При зустрічі з Пулюєм 1912 р., обговорюючи ситуацію про пріоритет відкриття х-променів, він сказав: «Не могу Вас нічим утішити: що сталося – не змінити. Хай залишається при Вас сатисфакція, що й Ви вклали свою частку в епохальне відкриття. Хіба цього замало? А коли на тверезий розум, то все має логіку. Хто стоїть за Вами, русинами, яка культура, які акції. Прикро Вам це слухати, та куди подінешся від своєї долі? А за Рентгеном – вся Європа»⁸. І. Пулюй не забарився з відповіддю: «Що має статися – станеться обов'язково, і те, що відбудеться, буде найкращим, тому що така воля Господня!».

У 1876 р. І. Пулюй захистив докторську дисертацію «Залежність внутрішнього тертя газів від температури», за що здобув ступінь доктора натурфілософії Страсбурзького університету (спеціалізація з фізики), а 1877 р. – звання приват-доцента у Віденському університеті та до 1883 р. читав лекції з нового на той час предмета – молекулярно-кінетичної теорії газів і механічної теорії тепла. Одночасно за невелику платню працював в університетській лабораторії проф. Лянге, де проводив знамениті дослідження з електровакуумними приладами й катодними променями⁹.

Однак матеріальна скрута, відсутність перспективи кар'єрного зросту в науковій та педагогічній роботі у Віденському університеті, спонукали І. Пулюя різко змінити напрям діяльності. У 1872 р. він припинив дослідження «променистої електродної матерії» та почав працювати в галузі практичної електротехніки, зокрема удосконалив виготовлення розжарювальних ниток для освітлювальних ламп й отримав патент. І. Пулюй першим систематично досліджував холодне світло, яке сьогодні має назву неонове. Важливе практичне значення мала запропонована конструкція телефонних станцій та абонентських апаратів, захищених від електричних струмів. Ще один його винахід – переносна охоронна лампа, запатентована 1881 р., яка тривалий час використовувалася у шахтах. Велика заслуга І. Пулюя у створенні першої в Європі електростанції, що працювала на змінному струмі у Празі, і запуск кількох електростанцій на постійному струмі в Австро-Угорщині. Звернувши увагу на винаходи й апарати, відзначені преміями та дипломами на всесвітніх і міжнародних виставках (Париж, 1878; Відень, 1881; Штаєр, 1884), Міністерство освіти Австро-Угорщини запропонувало їх винахідникові як професору

⁸ Шендеровський В. Син України, визнаний світом. До 100-річчя від дня смерті Івана Пулюя. Світогляд. Київ, 2018. С. 48.

⁹ Гайда Р. Іван Пулюй (1845–1918). Фізичні дослідження. С. 25.

експериментальної і технічної фізики очолити кафедру фізики Німецької вищої технічної школи у Празі (тепер – Чеський технічний університет). Тут він запровадив курс електротехніки, і довірену кафедру перетворив на першу в Європі кафедру фізики та електротехніки, яку очолював протягом 32 років до виходу на пенсію у 1916 р. У 1888–1889 рр. обраний ректором цієї школи. На схилі віку був і радником імператора Австро-Угорщини. Цісар Франц Йосиф іменував його радником двору, нагородив Лицарським хрестом. У 1916 р. йому запропонували посаду міністра освіти Австрії, від якої той відмовився за станом здоров'я¹⁰.

Варто зазначити, що більшість публікацій про наукову діяльність І. Пулюя стосуються переважно його досліджень у галузі фізики. Проте його громадсько-політичну, публіцистичну і перекладацьку працю дослідники висвітлили дещо фрагментарно. Адже І. Пулюй плідно поєднував роботу в науковій сфері з працею на рідній українській ниві – трудився для відродження українського народу і його державності. Тому зосереджу увагу на публікаціях вченого, які стосуються таких питань: 1) захист рідної мови; 2) у справі відкриття українського університету у Львові; 3) антиукраїнська політика поляків у Галичині; 4) про українську державницьку ідею; 5) геополітичне значення українського питання.

Захист рідної мови. Наприкінці XIX – початку XX ст. І. Пулюй був однією з найяскравіших постатей політичного та культурного життя України. У той час українці в Австро-Угорщині мали набагато більше свободи для свого національного розвитку, ніж у Російській імперії. Як уже зазначено, вчений, ще навчаючись у гімназії, заснував молодіжний гурток для вивчення і популяризації української історії та літератури, піднесення національної свідомості українського народу. У роки навчання в університеті написав українською мовою підручник із геометрії, переклав з німецької «Ботаніку Гикля» (Ернеста Геккеля (Ernst Haeckel))¹¹. 1871 р. у Відні видав «Молитовник» для українського народу. Однак перед друком його мала апробувати церковна єрархія. Для цього І. Пулюй у серпні 1870 р. передав «Молитовник» митрополитові Греко-Католицької Церкви Йосипові Сембратовичу «до вселаскавого одобрення і благословення»¹². Власне, науковець наголосив, що рукопис віддав лише тому, що довіряв митрополитові, який під час церемонії номінації (призначення) у Відні на привітання української академічної молоді сказав, що його словам «ширення просвіти між народом мовою народною» не будуть «противні й діла». Ці висловлювання надзвичайно підняли дух студентської молоді, особливо прощальний вислів «у просвіті знайдемося» сповнив новими надіями всіх, «котрим лежить на серці добро забутого своїми синами руського народу»¹³.

Зазначу, що перед передачею рукопису І. Пулюй вручив митрополитові перше видання перекладеного в 1869 р. «Молитовника». Сембратович погодився з перекладом автора, заявивши: «Церкві не мішати до спору літературного. Се

¹⁰ Там само. С. 25–26; Шендеровський В. Він належав до тих, хто формував світ. До 150-річчя від Дня народження І. Пулюя. *Вісник НАН України*. Київ, 1995. № 1–2. С. 58; Шендеровський В. Син України, визнаний світом... С. 49; Влох О., Гайда Р., Пляцко Р. Доля вченого в долі України. Аксиоми для нащадків: Українські імена у світовій науці: зб. нарисів. Львів, 1992. С. 185.

¹¹ Іван Пулюй. (1845–1918). Листи. С. 8.

¹² Пулюй І. Лист без коверти. Яко відповідь впр. крилошанину Малиновському на реферат молитовника. *Іван Пулюй. Збірник праць*. С. 566.

¹³ Там само.

питання нехай рішається на Бесідах*, а церкви тільки наглядати, щоб писано в душі католицької віри. Коли не знайдеться в молитовнику нічого проти католицької віри, то й потвердимо й дамо благословення»¹⁴.

Проте в листі від 31 грудня 1870 р. до ректора Віденської духовної семінарії о. Ціпановського митрополит Сембратович, який підтримував поширення москвофільства в Галичині, просив повідомити Пулюя, що його рукопис «Молитовника» «правом канонічним призначений до оуничтоженія (знищення)»¹⁵. Підставами для цього митрополит вважав, що т. зв. «оукраїнщина» (українська мова) та кулішівка** не є «якимось таємним ключем, щоб розкрити розуміння церковної мови і церковних наших молитов і служб, для яких власне святоохороняючи наші обряди потрібно філологічних і богословських тлумачень слів і положень». Надзвичайно сильно лякало митрополита те, що, маючи такий переклад «Молитовника» вірні молитимуться українською, а це може призвести до розриву з малоруською літературою, тому такі нововведення безпідставні в Галичині й Україні. Закидав Пулюєві написання окремих слів і тлумачень деяких церковних канонів українською мовою – наголошував, що така «сваволя» може бути у світській літературі, а не церковній. Його також турбувало й те, що товариство «Просвіта», хоч позбулося кулішівки у своїх виданнях, проте запровадило українську мову. Він вимагав від ректора Яківа Ціпановського, щоб семінаристи не вивчали церковних та обрядових предметів українською й кулішівкою, а займалися «добросовісно і старанно церковно-слов'янською і малоруською літературою, якою здавна користувалися»¹⁶.

Така відповідь митрополита Й. Сембратовича щодо рукопису «Молитовника» дуже вразила вченого. Він з обуренням відповів: «... тяжко не замітити сторонницького завзяття*** і вашої ненависти, якою дишите проти “так званої оукраїнщини і кулішовки”. Одягнувшись плащиком “малоруським” воюєте проти “оукраїнщини”, вбачаючи в українському народові не рідного брата, а якогось чуженицю, ворога, та воюєте по-макіавельськи, а не якби годилося мужові старшому, поважному і розважному»¹⁷.

І. Пулюй пошкодував, що віддав рукопис церковникам на схвалення, бо «замість поважних мужів знайшов я пристрасних старців, замість поради приниження і образи». Він наголошував, що не тільки т. зв. «оукраїнщина», але кожна жива мова для народу – «таємний ключ, котрим можна відкрити розуміння церковні, як і будь-якої мови, зрештою розуміння всякої науки. Отім ніхто не похибується»¹⁸.

Вчений зазначав, що молитовник для народу в його рідній мові це постулат розуму, у якому не можна сумніватися. «Молитва, – акцентував І. Пулюй, – тільки тоді годиться Господеві, коли із серця походить, і тільки тоді багата плодами. Хто,

* Йшлося про товариство галицьких українців «Руська бесіда» (1861–1939), з 1928 р. – «Українська бесіда», що було осередком просвітнянського, культурного, а в окремі періоди існування навіть політичного життя.

¹⁴ Іван Пулюй. Збірник праць. С. 566.

¹⁵ Там само. С. 567.

** Йшлося про назву абетки і правопису, яку використовував П. Куліш у своїх творах, а також народовські видання Галичини в 1860-х роках.

¹⁶ Там само. С. 568.

*** Тут йшлося про москвофільський вплив.

¹⁷ Там само. С. 568–569.

¹⁸ Там само. С. 570.

питаюся, розумний, маючи на цілі зрушити людське серце, говоритиме до збору бесідою чужою, незрозумілою?... Забороняти народові молитовник в його власній мові, а давати незрозумілий, значить годитись: нехай нарід розуміє молитву, як хоче»¹⁹.

Він вірив у самостійність українського народу, його майбутнє, бажав йому зайняти почесне місце у слов'янському світі на шляху морального і матеріального піднесення, просвіти та добробуту. Просвіту вважав І. Пулюй всенародною метою, яку можна здійснити тільки всенародними, усіма доступними засобами. На підтвердження своєї думки науковець досить влучно й оригінально висловився: «Ніхто розумний не схоче залізо зшивати, або шкуру розпікши, сковувати, так само й ширити між народом просвіту мовою, якої він не розуміє»²⁰. Тому вважав, що й українська література повинна бути всенародною, зрозумілою всьому народові. Адже твори Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Маркіяна Шашкевича та інших розуміють і в Галичині, і в Україні, тому що їх мова всенародна. «І в кого охота і снага клопотатися коло просвіти, – зазначав І. Пулюй, – той і пише такою ж мовою, що й ці писателі, а котра у вас є “так звана оукраинщина”»²¹.

Вчений спростовував усі звинувачення митрополита Сембратовича на свою адресу щодо перекладу з грецької мови «Молитовника», зазначивши, що знає, чим його рукопис завинив перед консисторським трибуналом. «Консисторія, – наголошував І. Пулюй, – являється з вашої причини не хоронительською богочестія, насупроти вона видумує, видить підставу для сект там, де нікому й не снилося, і перетворюється за вашим трудом і заходом в арену пропаганди». Він в імені права та честі висловив протест проти знищення рукопису, на який Церква не мала ніяких прав, і вимагав негайного його повернення. Перший молитовник українською мовою, який І. Пулюй видав у 1881 р., поширювався в Галичині та Наддніпрянщині.

Безперестанне прагнення вченого впливати на духовне життя України, зробити щось важливе для рідного народу, змусило І. Пулюя разом із П. Кулішем взятися за переклад Біблії українською мовою всупереч відомим заборонним царським указам (Валуєвському 1863 р. та Емському 1876 р.).

Відомо, що І. Пулюй знав 15 іноземних мов, серед них гебрійську, грецьку, латинську, німецьку й ін. Іван Франко в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.», характеризує Пулюя як «знаменитого електротехніка і визначного письменника», зазначав, що він «дав себе знати як дуже талановитий полеміст у дуже делікатній справі – вживання народного язика в церковних книжках»²².

Спільна праця І. Пулюя, що мав глибокі знання з богослов'я, та П. Куліша над перекладом Біблії почалася 1870 р. й до травня 1881 р. Новий Завіт (до Першого соборного послання апостола Петра) був вже готовим. У 1881 р. Новий Завіт у їхньому перекладі видало Наукове товариство ім. Шевченка у Львові (НТШ). Тривала праця над Старим Завітом. Однак під час загадкової пожежі 6 листопада 1885 р. на Кулішевому хуторі Мотронівка згоріли не тільки господарські будівлі, а й сам двір та майже все, що в ньому було, зокрема багато рукописів. Не збереглися

¹⁹ Іван Пулюй. Збірник праць. С. 570–571.

²⁰ Там само. С. 571.

²¹ Там само.

²² Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів, 1910. С. 236.

і листи Пулюя, написані 1870–1885 рр.²³. Ця пожежа стала трагічною сторінкою в історії української Біблії. Довелося перекладати Старий Завіт від початку. Уже після смерті Куліша в 1897 р. Пулюй разом із Нечуєм-Левицьким, який переклав майже четверту частину Старого Завіту²⁴, роботу закінчив.

Вченому вдалося зреалізувати свою мету – перекласти Біблію українською мовою. Разом із Нечуєм-Левицьким дуже уважно, з великою пошаною до мови ставилися до кожного слова, підшукували якнайточніших відповідників для перекладу слів, щоб не було «ніде недокладности й недоладности», – все заради бездоганності першого повного тексту Біблії українською мовою. Для видання Біблії українською І. Пулюй декілька років вів різні переговори, листування і аж нарешті 1903 р. у Відні у видавництві Британського та закордонного біблійного товариства побачило світ «Святе Письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською» в перекладі П. Куліша, І. Пулюя та І. Нечуй-Левицького.

Перший примірник повного видання Біблії українською мовою Іван Пулюй надіслав вдові Пантелеймона Куліша Ганні Барвінок. «І не знаю, що Вам сказати! – відповідала Г. Барвінок у листі до І. Пулюя від 9 червня 1904 р. – Бо нема слова, щоб виразно було тому чуттю, що моє серце почувало, побачивши в руках Старий і Новий Завіт... да ще у Кулішівці, у його власній хаті... Чого доля така неласкава, що не дала єму змоги самому так подержати сей дорогоцінний труд, де саме багате жерело нашої мови... Научіть же мене, дорогий Добродію, як Вас дякувати за ті хвилини щастя, за Ваші високі праці і любов до рідної України... Казав один дуже освічений чоловік науковий: “Не було б Куліша, не було б і Біблії”. А я тепер скажу: “Не було б Пулюя, не було б Біблії”»²⁵.

Пізніші видання Біблії здійснено 1906, 1909, 1912 рр. у Відні та 1920 р. у Берліні. У 1944 р. і 1947 р. цей переклад видано в Нью-Йорку й Лондоні. Власне, цей варіант найбільш поціновуваний і авторитетний для українців. На конференції у Римі 1976 р. кардинал Йосиф Сліпий відзначив, що Біблія Куліша й Пулюя була одним із найкращих на той час перекладів слов'янською мовою. В Україні вона вперше перевидана у 2000 р.²⁶

Варто зазначити, що складним був шлях української Біблії до Наддніпрянщини. Від 1881 р. І. Пулюй вкладав видання у скриньку з тістечками, що мали подвійне дно і передавав власникові «Hotel Russia» («Готель Русь») у Бродях, який перевозив їх на російський бік до Радивилова, а звідси відсилали до Києва та Харкова²⁷. За долю нелегальних передач І. Пулюй дуже переживав. Водночас переймався важким становищем наддніпрянських земляків під російською займанщиною. З цього приводу вчений наголошував, що великим соромом для Росії є те, що «мусіли люди тайкома як злодії переправляти слово Боже через границю!... Плюгаво й думати про такі безглузді, нелюдські, безсоромні і варварські порядки»²⁸. Однак такий спосіб

²³ Пулюй І. Кілька споминів про Куліша і його дружину Ганну Барвінок. *Іван Пулюй. Збірник праць*. С. 515.

²⁴ Пулюй І. Переклади сьв. Письма перед критикою д-ра Франка. *Іван Пулюй. Збірник праць*. С. 552.

²⁵ Іван Пулюй. *Збірник праць*. С. 524.

²⁶ Шендеровський В. Син України, визнаний світом... С. 48–49.

²⁷ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість. С. 40.

²⁸ Іван Пулюй. (1845–1918). Листи. С. 252.

пересилання Біблії не вдовольняв І. Пулюя. Він «хотів конче вибороти перекладові Святого Письма громадянство на Україні»²⁹.

У 1881 р. І. Пулюй звернувся через російське посольство у Відні до головного управління «по делам печати» в Петербурзі за дозволом на легальне розповсюдження свого перекладу Святого Письма в Росії, однак його прохання признали «не подлежащим удовлетворению»³⁰. На аналогічне звернення 1904 р. це ж управління промовчало. Проте І. Пулюй наполягав на своєму, і 30 червня 1904 р. вислав листа до Академії наук у Петербурзі, де зазначав, що на його прохання про дозвіл ввозу і поширення Біблії в Україні управління «по делам печати» не відповіло. Він висловлював обурення, що «в Росії тривають дальше такі пресумні відносини, що там вільно поширювати слово Боже на 40 мовах і діалектах, вільно мати Святе Письмо на рідній мові навіть монголам і татарам, тільки український нарід, хоч одновірний з московським, позбавлений царським указом 1876 р. свого природнього права мати в себе вдома слово Боже на рідній мові». Далі вчений наголошував, що цим царським указом знищено в Україні всенародну освіту, духовно й соціально закріпачено народ і тим самим загороджено перед ним усі шляхи світової культури, вбиваючи інтелектуальну та моральну силу України. Від імені пригнобленого українського народу І. Пулюй висловив «жаль Академії наук, в надії, що голос мій знайде відгомін в серцях благородних мужів науки»³¹.

На цей лист Пулюй одержав відповідь (по суті, відписку) секретаря Імператорської академії наук Олександра Карпінського (Александр Карпінский) від 13 жовтня 1904 р., у якому повідомлялося, що його лист і клопотання в головне управління «по делам печати» про дозвіл ввезення в Росію з-за кордону книг на «малороссийском языке», передано згідно з постановою загальних зборів Академії наук на розгляд відділення російської мови і словесності³².

21 листопада 1904 р. І. Пулюй надіслав переклад Святого Письма до університетських бібліотек у Петербурзі, Києві та Харкові, а окремо просив професорські збори цих навчальних закладів взяти книгу до їхніх бібліотек, однак відповіді не одержав. 12 лютого 1905 р. вислав листа із заявою на ім'я члена Державної Ради, директора Імператорської публічної бібліотеки, дійсного таємного радника Кобеко в Петербурзі на захист українського слова, у якому чітко висловив бажання щодо скасування царського Емського указу від 18 травня 1876 р., допущення в Україні української мови в урядах і школах, у виданнях преси і на всіх царинах наукової та літературної праці, дозвіл для ввозу не тільки Біблії українською мовою, а й наукових видань НТШ у Львові, і тою ж мовою друкованих за кордонами Росії³³. Того ж дня Пулюй на ім'я Кобеко вислав ще одного листа та два примірники перекладу Псалмів українською мовою для розгляду і висловив, якщо буде дозвіл, готовність пожертвувати ще 2 000 примірників для розповсюдження серед поранених і хворих

²⁹ Студинський К. Листування і зв'язки П. Куліша з Іваном Пулюєм. *Збірник філологічної секції НТШ*. Львів, 1930. Т. 22, ч. 2. С. 69.

³⁰ В обороні українського слова. *Діло*. (Львів) 1904. 5 лютого.

³¹ Іван Пулюй. (1845–1918). Листи. С. 293–294.

³² Там само. С. 294–295.

³³ Іван Пулюй. *Збірник праць*. С. 607–608.

вояків-українців російської армії, що воювали в Манджурії. Вчений сподівався, що «ця гуманна мета, що йде з любов'ю до людей, знайде ваш дозвіл»³⁴.

«А тепер, хоч повіяло в Росії духом свободи, а всі народи заговорили огненними язиками... – наголошувало “Діло” в 1905 р., – ... великий князь Костянтин Костянтинович, покровитель Академії наук, признав перед Комітетом міністрів, що вважає “особливо вказаною річчю вдоволити законне змагання українців, якраз тепер – в тяжкий час, переживаний краєм...”, звернувся до Святішого Синоду, удостоїти переклад Морачевського* чотирьох Євангелій святительського благословення”. Отже, коли Синод дозволить, то українці Наддніпрянщини матимуть аж десяту частину Святого Письма українською мовою, а повний його переклад Куліша, Пулюя та Нечуй-Левицького не було дозволене в Україні. Ось і вся ласка самодержавія московського під тяжкий час!», – резюмував часопис³⁵. Далі він акцентував: «Се тобі, Україно, неабияка нагорода за тую кров, що сини твої в манджурській землі за царя і Росію проливали, за ті ріки удовиних і сиротинських сліз, що тепер на Україні ллються, і за всі твої мучеництва, яким ще й тепер нема ні міри, ні кінця»³⁶.

Не сподіваючись на дозвіл царської влади, І. Пулюй надіслав 5 лютого 1905 р. прохання до японського генерала Ногі (乃木 希典) у Порт-Артурі дозволити поширювати духовне слово українською мовою серед полонених вояків-українців російської армії і вже 13 квітня 1905 р. одержав схвальну відповідь³⁷.

І. Пулюй прекрасно усвідомлював фундаментальне значення рідної мови в житті нації, а через запровадження народної мови у релігійній літературі вбачав її вплив на піднесення національної свідомості народних мас, а у зв'язку з тим – розгортання національного руху, який привів би до повного політичного визволення українського народу з-під російського панування й утворення власної державності.

Відкриття українського університету у Львові. Одним із головних завдань галицьких українців у їхній політичній боротьбі на зламі XIX–XX ст. було змагання за український університет у Львові, що мало всеукраїнське значення. Адже в той час це була боротьба за єдиний у світі український університет. Відстоював право української молоді здобувати вищу освіту рідною мовою й Іван Пулюй. Він разом з іншими галицькими діячами науки та культури наполегливо добивався утворення цього університету у Львові.

26 січня 1902 р. українська делегація у складі членів НТШ (професорів Івана Горбачевського, Івана Пулюя, Степана Смаль-Стоцького) і послів до Державної Ради (Юліана Романчука й Олександра Барвінського), виходячи із засади, що розвиток наук належить до найкращих завдань та обов'язків не тільки держави, але й кожного народу, а культурні інтереси Австрійської держави та її народів поєднуються, передала прем'єр-міністрові Керберові (Kerber) й міністрові освіти Гартльові (Hartel) заяву про заснування окремого українського університету у Львові. Делегація просила вище керівництво Австро-Угорщини прихильно віднестися до цієї справи, посилаючись на історичні й легіслативні (законодавчі) факти та

³⁴ Іван Пулюй. (1845–1918). Листи. С. 340–341.

* Морачевський Пилип – перекладач Святого Письма, яке довгий час російська церковна влада не дозволяла друкувати.

³⁵ Україна і самодержавіє. *Діло*. 1905. 21 березня.

³⁶ Там само.

³⁷ Іван Пулюй. (1845–1918). Листи.. С. 334–335.

культурно-національні обставини³⁸. Зазначу, що разом із цим документом делегація отримала від НТШ ще й звернення німецькою мовою за підписами заступника голови товариства проф. С. Громницького, проф. С. Дністрянського за історико-філософську, проф. Ф. Колесси за філологічну і д-ра Є. Озаркевича за природничо-математичну секції. Він послужив делегатам доповненням до їхнього звернення³⁹.

У документі наголошено, що, згідно з декретами цісарів Йосифа II 1784 р. і Франца I від 7 серпня 1817 р., Львівський університет засновано у складі чотирьох факультетів: богословського, правничого, медичного і філософського з огляду на культурні потреби руського народу, а також гімназію «першої кляси», згодом перейменовану на академічну. Відповідно до декрету австрійського Міністерства освіти від 4 грудня 1848 р., утворено кафедру руської (української) мови і літератури на чолі з проф. Яківом Головацьким. На богословському – кафедру пасторальної теології з руською мовою, у 1849 р. розпочато руські виклади з догматики, згодом – із катехитики й методики, а 1862 р. утворено чотири нових кафедр з українською мовою викладання на правничому факультеті.

На той час в університеті, крім кафедри польської мови і літератури, не було жодної іншої з польською мовою викладання. «Навіть тодішній ректор Львівського університету, – вказано в документі, – в офіційній промові до намісника назвав той університет руським»⁴⁰.

Тільки за розпорядженням цісаря від 4 липня 1871 р. та Міністерства освіти і віросповідань від 11 липня 1871 р. заведено утравкізм у Львівському університеті, тобто віддано його русинам і полякам «для плекання наук в обох мовах». Згодом під тиском поляків, що мали всю адміністративну владу в Галичині та великий вплив у вищих державних й урядових інстанціях, припинено утворення нових українських кафедр і, по суті, Львівський університет набув суто польського виміру. «Отже, – зазначено в заяві, – теперішні відносини на тому університеті противляться його історичній традиції та правній основі»⁴¹.

Адже, згідно зі ст. 19 Конституції Австро-Угорщини про загальні права громадян держави, де всі народи рівноправні та кожний має право зберігати й розвивати свою національність і мову «в школі, в суді та громадському житті», українці також мають абсолютне право на заснування свого університету. Однак цей закон був ілюзією для 3,5 млн українців Австрії, які кількістю не особливо поступалися полякам, проте не мали жодного університету, тоді як поляки – аж два. «Потреба утворення українського університету тим нагальніша, – констатовано в документі, – бо у Східній Галичині є чотири руські гімназії, отже громада руських абітурієнтів росте...»⁴².

У всіх австрійських університетах нараховувалося понад 800 студентів-українців, з яких понад 600 зимового семестру 1901/1902 р. н. навчалося у Львівському, і кількість ця щороку зростатиме. І вони все більше відчуватимуть несправедливість, не маючи відповідного виховання рідною мовою. Необхідність заснування самостійного українського університету у Львові показала сецесія

³⁸ О руський універзитет у Львові. Меморіал Тов. ім. Шевченка. *Іван Пулюй. Збірник праць*. С. 583.

³⁹ До руської інтелігенції. *Іван Пулюй. Збірник праць*. С. 582.

⁴⁰ О руський універзитет у Львові... С. 584.

⁴¹ Там само. С. 585.

⁴² Там само.

з 600 студентів-українців зимою 1902 р. в університети Відня, Праги і Кракова. Причина такої вимушеної еміграції академічної молоді в інші навчальні заклади крилася не у видуманій агітації, як вважало керівництво Львівського університету, а в національних відносинах – т. зв. утравізімі цієї установи, де певні права були признані й українцям, котрих, однак, не визнавали тодішні її управителі.

У заяві наголошено, що «критичного часу сенат Львівського університету вважав потрібним звернути свій поклик до польської академічної молоді і завізвати її, щоб вона “з цілою рішучістю” боронила якихось, ближче неозначених “привілеїв” львівської “Alma Mater”, і берегла “повагу і гонор” університету проти об’явів “дичі” руської молоді»⁴³.

Тому, виходячи з обставин, українці мали домагатися свого університету, щоб у такий спосіб уникнути можливих конфліктів між національними таборами, а молоді дати змогу наукової праці. Для цього було все необхідне: не бракувало професорів і доцентів українців (не тільки в тодішньому Львівському університеті, а й в інших австрійських і російських), які своєю працею довели здатність викладати; достатня кількість науково підготовленої молоді, котра змогла б обійняти університетські кафедри⁴⁴.

Для прикладу наведено інформацію про Івана Пулюя, що «колись запрошували його міністр освіти і міністр-президент Стамбулов на кафедру фізики до Софії, де був професором і покійний Драгоманов, і лишали йому до волі викладати фізику хоч би на русько-українській мові. Проф[есор] д-р Пулюй зівстався таки в Празі, а ким був і є він як фізик і електротехнік для німців і їх техніки – відомо»⁴⁵.

На аудієнції міністра освіти Гартля 26 січня 1902 р. проф. Іван Горбачевський, передаючи йому звернення, зазначив, що серед усіх верств українського народу і всюди, де живуть українці, не було ще такого духовного пориву, як тепер, коли повстала думка щодо заснування українського університету, яку всюди сприйнято з великим піднесенням. І. Горбачевський нагадав міністрові, що уряд уже не раз не виконував культурних домагань українців, а все відкладав на пізніше, та висловив сподівання, що теперішня справа українського університету буде вирішена, адже «ідеться тільки про культурне діло і злободенні культурні потреби українців, що зовсім не йдуть всупереч інтересам держави, а навпаки, вийшли б на її добро»⁴⁶.

Міністр Гартель заявив, що заснування окремого українського університету у Львові залежатиме, по-перше, від виділення на цю справу державою відповідних коштів (хоч відразу й додав, що гроші на руський університет у Львові може б і знайшлись, «біда тільки в тому, що ваша університетська справа зв’язана з політикою»⁴⁷); по-друге, чи достатньо науково вишколених сил для зайняття українських кафедр (у чому він дуже сумнівався)? Тому він поки готовий тільки надати стипендії тим руським кандидатам, які виявлять бажання готуватися до академічної кар’єри.

І. Пулюй у виступі наголосив, що українці мають достатньо фахових сил, що з невеликими успіхами працюють у німецьких, російських і чеських університетах.

⁴³ О руський універзитет у Львові... С. 586.

⁴⁴ Там само. С. 587.

⁴⁵ В справі руського університету. *Іван Пулюй. Збірник праць*. С. 595.

⁴⁶ Авдієнція в справі руського університету. *Іван Пулюй. Збірник праць*. С. 588.

⁴⁷ Іван Пулюй. (1845–1918). Листи. С. 267.

Щодо українського у Львові, то на кафедри не бракуватиме наукового потенціалу. Так, на філософському факультеті відповідні кафедри могли б очолити професори: хімії – Іван Горбачевський, фізики – Іван Пулюй, ботаніки – Остап Волощак, зоології – Іван Верхратський, геології та мінералогії – Юліан Медведський, вищої математики – Володимир Левицький, всесвітньої історії – Михайло Грушевський, історії української літератури – Філарет Колесса, слов'янської літератури – Кирило Студинський, класичної філології – Іван Копач⁴⁸.

Щодо української академічної молоді, то тільки окремі інтелігентні русини можуть пускатись на непевні шляхи вищої науки й одиниці з них змогли дочекатись кафедр у чужомовних університетах, де і пропали для свого народу. І. Пулюй різко заявив, якщо українцям іти дорогою, на яку вказав міністр і «під такими обставинами, які тепер склались на львівському університеті і за сто років не дочекатись руському народові свого окремого університету. Але ж на такий предовгий час руська нація не може зректись благодатних овочів всесвітніх наук. В минулих віках могли народи жити вневіжі і все-таки зберігати себе, але тепер мусить кожний народ пропасти, котрий лишиться культурно позаду»⁴⁹. Учений також зазначав, навіть якщо створять паралельні українські кафедри в утраквістичному університеті, то й тоді не буде миру, бо не може бути спокою між двома національними таборами⁵⁰.

Зустріч українських делегатів 27 січня 1902 р. із прем'єр-міністром Кербером (Kerber), як і з міністром освіти Гартелем (Hartley), також не дала очікуваних результатів у справі заснування українського університету у Львові. «Ось вам, русини, і докази, які ми і наші репрезентанти в Раді Державній ще малосильні. – Наголошувалось у статті “В справі руського університету”. – У нашому Львові, на землі руській ще більше “неможливі” обставини, як на інших університетах, але на те є в австрійського правительства подвійна логіка і подвійна міра, і міряє воно нею нашу кривду, бо знає, що русини, хоч зірвуться і зроблять завірюху, то сила їх не тривка, бо не зорганізована. І це правда! Русинам не достає солідарности, а навіть і такту національного». І. Пулюй закликав до єдності всі народні сили, не розбиватися щораз більше на різні табори, програми яких відрізняються тільки на словах, а не за змістом. Він вважав, що великої шкоди народу завдає несконсолідованість українських послів у Віденському парламенті. На його думку, об'єднання всіх українських послів в Українському клубі та їх енергійна діяльність напевне дала би свої плоди і тоді уряд вважав би Українську репрезентацію, хоч і малочисельну, «чинником на шахівниці державної політики, і вийшла б з того немала користь для добра народу»⁵¹. Як бачимо, І. Пулюй щодо захисту народних справ виявляв твердість і принциповість.

Зрозуміло, до унеможливлення українцям утворити власний університет у Львові дуже долучився польський політикум, який мав сильний вплив у Віденському парламенті та центральному уряді, адже, як зазначав І. Пулюй, «правительство тягне за ляхами, а міністр Гартель держиться одною рукою поли польської шляхти, а другою поли горлятого єзуїти, що ласо дивиться на руські овечки...»⁵². А

⁴⁸ В справі руського університету. *Іван Пулюй. Збірник праць*. С. 594.

⁴⁹ Там само. С. 589.

⁵⁰ Там само. С. 590.

⁵¹ Там само. С. 595–596.

⁵² Іван Пулюй. (1845–1918). Листи. С. 271.

протиборство між українськими й польськими студентами у Львівському університеті продовжувалося і в наступні роки, особливо 1907 і 1910, аж поки в 1912 р. австрійський уряд погодився заснувати український університет не пізніше початку 1916 р. Проте Перша світова війна перешкодила реалізації цього проекту.

Антиукраїнська політика поляків у Галичині. Перша світова війна докорінно змінила національно-політичну ситуацію для українців, змагання яких за свою державність перейшло в конкретну політичну площину. У І. Пулюя як справжнього українського патріота посилилася віра в державну самостійність України, яку він пов'язував із поразкою Росії у війні та поваленням царизму. І. Пулюй, хоч і був лояльним громадянином Австро-Угорщини, все ж таки обгрунтовано критикував політику австрійської влади щодо українців Галичини, Буковини й Закарпаття, тому в тогочасній складній воєнно-політичній ситуації йому нелегко було зайняти повністю віддану проавстрійську позицію. З початком війни І. Пулюй вирішив, поперше, показати реальне становище українців Галичини, які відчули всі страхіння антиукраїнської політики поляків і діянь австро-угорської адміністративної та військової влади; по-друге, відкрити для Заходу існування великого українського народу й розкрити геополітичну роль України як важливого європейського чинника. З цією метою І. Пулюй 1915 р. опублікував дві брошури та низку статей.

У праці «Польські русофіли і масові арешти вірних державі українців у Галичині»⁵³ автор наводить вислів Аристотеля, що головна мета політики – зробити громадян держави якомога щасливішими. «Ця істина, – стверджував І. Пулюй, – слушна і сьогодні, хоч виглядає, що вона не існує для багатьох державних діячів»⁵⁴. Вдаючись до історичного відступу, автор показав, що польська шляхта разом із високим духовенством протягом багатьох століть жорстоко пригноблювали український народ і «внаслідок пригнічення мільйонів українців польська держава дійшла до згуби»⁵⁵.

Прагнення українців домагатися своїх національних прав законним способом в Австро-Угорщині розбивалися через ошуканство та шахрайство поляків під зверхністю своїх намісників у Галичині, які всіма силами сприяли російській пропаганді у краю та гальмували культурний і національний розвиток українського народу. Яскравим виявом протесту проти панування сваволі польських можновладців у Галичині стало вбивство 12 квітня 1908 р. українським студентом Мирославом Січинським галицького намісника Анжея Потоцького (Andrzej Kazimierz Potocki). Після цієї неприємної події всі польські партії, преса виступили проти будь-яких поступок українцям та із закликом зміцнити польську народність у Східній Галичині. Наступник Потоцького Вітольд Коритовський (Witold Korytowski) продовжував переслідування і гоніння українців у всіх сферах суспільно-політичного й національно-культурного життя.

Особливо загострилися репресії проти українців на початку війни. Вже при перших поразках австро-угорського війська поширилися чутки, що виною всіх невдач цісарської армії стала зрада москвофільського населення Галичини. Це

⁵³ Австріяк [Іван Пулюй]. Польські русофіли і масові арешти вірних державі українців у Галичині. *Іван Пулюй. Збірник праць*. С. 621–634.

⁵⁴ Там само. С. 621.

⁵⁵ Там само. С. 621–622.

підтверджували вищі чини австро-угорської армії, вважаючи, що Галицька битва (18 серпня – 21 вересня 1916 р.) програна через «запроданство і зраду» місцевого населення. Фарисейські стверджуючи, що всі українці зрадники Австро-Угорської монархії і москвофіли, польські урядовці та поліція проводили масові арешти серед населення, особливо інтелігенції, діяли військові суди, що без будь-якого слідства виносили смертні вироки невинним людям. У такий важкий час Коритовський (Korytowski) дав визначення українця, яке чітко показувало його ставлення до українців взагалі, що дуже добре зрозуміли поляки. За його висловом, «між українцем і русофілом є така сама різниця, як між ізраїльтянином і жидом; вони обидва є жидами»⁵⁶. «Українська зрада» – так згодом назвали цей наклеп на українців із подання галицького намісника В. Коритовського. У Галичині вона була вигідна як польській адміністрації, яка прагнула використати москвофілство для знищення українства, так і військовій владі.

На основі численних фактів І. Пулюй доводив, що насправді власне серед поляків було багато русофілів, які користувалися особливим захистом крайової влади, вважалися вірними громадянами держави й надалі пропагували легенду про «польський оборонний мур проти Росії». Тим самим вони хотіли відвернути увагу від польського русофілства та ввести в оману центральну владу і світ, ніби всі українці в Галичині були ворогами держави. «Для польської шляхти, – наголошував учений, – немає нічого неможливого! В інтриганстві вона неперевершена майстриня»⁵⁷.

Арешти, переслідування, вбивства, запроторення українців у концтабори супроводжувалися формуванням громадської думки, що ширилася, мов ланцюгова реакція: «Там, у нещасному краю Галичини, всі поляки є вірні патріоти держави, але всі русини – зрадники держави і вони є виною всіх нещасть». Загальна ненависть поверталася проти «русинів»⁵⁸.

Таке лицемірство польської влади в Галичині викривав І. Пулюй і сподівався, що скоро прийде звільнення України з-під російського панування, а «з'єднаним силам (Центральних держав) треба тільки керувати цим потоком, і він принесе їх до серця України, до Києва, і там їх чекала ентузіастична зустріч українського народу»⁵⁹. Власне, змагання за українську державність стала основою для створення Легіону Українських січових стрільців, які своїм героїзмом у боях із російськими військами довели безпідставність звинувачень українців у москвофілстві. Тому ототожнення українців із русофілами, які були агентами Москви, Пулюй вважав зловмисним підступом Коритовського та його поплічників. Він зазначав, що проросійська позиція намісника і його прибічників виявилася під час судового процесу про державну зраду Бендасюка і товаришів весною 1914 р. у Львові, який закінчився повним виправданням московських агентів⁶⁰.

Потрібно зазначити, що у брошурі І. Пулюй як лояльний громадянин Австро-Угорщини демонстрував відданість державі. Однак переслідував і політичну мету. Вістря його праці було спрямоване насамперед проти намісника В. Коритовського – ворога українського народу, якого негайно потрібно було усунути з посади за

⁵⁶ Австріяк [Іван Пулюй]... С. 624.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само. С. 625.

⁵⁹ Там само. С. 627.

⁶⁰ Там само. С. 628.

русофільство і нелюдські вчинки. На мою думку, І. Пулюй, добре обдумавши своє становище в боротьбі з польським русофільством, із певних тактичних міркувань зайняв позицію австрійського патріота («австріякуса»), по суті, домагався реалізації національних стремлень українців через легальну боротьбу на основі Конституції Австро-Угорщини. Він наголошував, що «справою центрального уряду є ґрунтовно розібратися з таємницями польського русофільства і без огляду на особи і становища притягнути винних до відповідальності. Його справою є, щоби ображений патріотизм невинних жертв і українського народу домігся повного і безумовного задоволення (реабілітації), а також – довести, що ми живемо у правовій державі, а не польській». А також зазначав, що жертвуючи своїм життям та добром для Австро-Угорщини, українці повинні бути впевнені, що в Галичині пануватиме закон та порядок і вони зможуть знайти дійвий захист у держави. «У взаємній згоді з представниками українського народу, – стверджував і сподівався вчений, – можна буде легко знайти шляхи до мети»⁶¹.

Поряд зі ствердженням вірності українців Австрійській державі, І. Пулюй зазначав, що в Наддніпрянщині з боку національно свідомих українців не було заяв і запевнень про відданість цареві, немає такого добровільного корпусу, як в австрійській армії Січові стрільці, який би воював на стороні російської армії, закрито всю українську пресу, арештовано найбільших українських патріотів. «Всі мости між московським деспотизмом і українською інтелігенцією спалено, – наголошував Пулюй. – Немає жодних коливань»⁶².

Вчений відзначав, що «українська інтелігенція захоплена ідеєю Вільної України», бачив майбутню Україну «з обох боків Дніпра, що простяглася на півдні аж до Чорного і Озівського морів», визволеною з-під російського ярма арміями Центральних держав, цілком автономною державою, яка на федеративних засадах може об'єднатися з Австро-Угорщиною у «Велику Австрію», у межах якої всі народи будуватимуть своє національно-культурне та господарське життя. Зрозуміло, що майбутнє України І. Пулюй не вбачав у складі «Великої Австрії», а прагнув використати всі можливості для покращення становища українців, і нагальним завданням вважав звільнення Галичини від поляків.

Українська державницька ідея. І. Пулюй завжди переймався долею українського народу і тому розглядав національно-культурні питання в контексті його політичної свободи, яку зможе дати тільки самостійна Українська держава. Так, у листі від 27 серпня 1907 р. до Михайла Павлика на його запитання, що Пулюй думає про мазепинців і самостійність України, вчений відповів: «Самостійність – дуже, дуже гарна річ! Є на світі самостійні люди, є і самостійні народи, то чому б не могла бути і самостійна Україна! Колись то вона таки буде... але – не зараз, та й не скоро! Нелегко прийдеться руському народові викарабкатись з його теперішньої гіркої неволі!...». Для здобуття самостійності, вважав І. Пулюй, потрібно мати більше своєї розумної і патріотичної інтелігенції, прихильної до свого народу, людей характерних та самостійних. Тоді можна буде думати про самостійність України..., а для цього треба не одну, а тисячі розумних людей, що живуть із народом і зв'язані з ним інтересами самого життя. «На жаль, – констатував вчений, – тонуть

⁶¹ Австріяк [Іван Пулюй]... С. 633.

⁶² Там само. С. 627.

українські інтелігенти по чужих революційних клубах, а на Україні господарюють москалі, ляхи та жида»⁶³.

Особливо зміцніла впевненість І. Пулюя щодо національно-політичного визволення українського народу з-під московського панування після прориву військами Центральних держав у кінці квітня – на початку травня 1915 р. австро-російського фронту під м. Горлиці, звідки почався відступ російських військ і звільнення Галичини. Виступаючи 5 травня 1915 р. перед українською громадою у Празі з лекцією «Спомини про Куліша і початки літературного відродження русько-українського народу в Галичині», І. Пулюй зазначив, що український народ уже не раз переживав тяжкі часи. Але ні погром монголів, ні набіги татарів і турків, ні тяжка «ляцька неволя», ні московське варварство не знищили життєвої сили українців, а «тая сила немала, треба нам тільки вірити що вона не пропаща...». Він акцентував, що для українців пробив слухний час, якого вони чекали десятки років і тепер необхідно добре оцінити результати всесвітньої війни й очікувати майбуття, сподіватися, що «хоробрі союзні армії не задовгий час випруть ворога з нашого краю, а може поза Збручем на Україну завитають і наш Київ здобудуть».

Надзвичайно він радів переможному успіху Січових стрільців, які на г. Маківці з 29 квітня по 2 травня 1915 р. вели запеклі бої із силами російської армії, що переважали, і перемогли. Після чого почався загальний відступ росіян із Карпат. Бій на Маківці підніс моральний дух української спільноти і став символом на шляху зусиль українців у змаганнях за свою державу⁶⁴.

Пулюй із приводу перемоги стрільців на Маківці в чеській німецькомовній газеті «Bohemia» («Богемія») за 1 червня 1915 р. процитував наказ австрійського генерала Фляйшмана (Fleischmann) від 2 травня 1915 р. із подякою українським січовикам за їх героїство і жертвність у цьому нелегкому бою. Крім цього, у цій газеті, а також в українському німецькомовному часописі «Ukrainische Nachrichten» («Українські новини») (виходив у Відні) за 23 липня 1915 р. він опублікував переклад німецькою мовою пісні Січових стрільців, складеної за мотивами популярної народної пісні «Гей, не дивуйтесь добрії люди...» з часів національно-визвольної боротьби України проти Польщі. «Цей переклад, – писав І. Пулюй у листі до редакції тижневика, – зроблений з військових пісень українців і він говорить до потомків запорожців. Хай сильною буде любов до Вітчизни. Хай живе Україна»⁶⁵. Під час війни І. Пулюй все більше втягувався у політичну діяльність, вважаючи співпрацю з австрійською владою не метою, а тактичним засобом, спрямованим на вирішення чітко визначених, корисних для української справи питань у конкретних історичних умовах для реалізації української національної ідеї.

У статті «Українська державна ідея»⁶⁶ І. Пулюй, вказуючи на джерела ідеї української державності в новітній час, наводив слова П. Куліша з 1870-х років, коли вони вдвох працювали у Відні над перекладом Святого Письма. Куліш тоді зазначав, що недавно, коли Московське царство навіть «такій дикавичній державі, як була Польща», не дуже було страшне. Воно не наважилося з нею воювати навіть тоді,

⁶³ Іван Пулюй. (1845–1918). Листи. С. 403–404.

⁶⁴ Там само. С. 472–475.

⁶⁵ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість. С. 164; Іван Пулюй. (1845–1918). Листи. С. 477–482.

⁶⁶ Puluj J. Die ukrainische Staatsidee. *Bohemia*. (Prag). 1915. 14 Marz.

коли Україна вела з нею визвольну боротьбу, а український народ задля православної віри в Московській державі вважався «братнім». Тільки після Переяславського договору виросла Московська держава не завдяки православної «солідарності між царями і народом», а внаслідок підступів й обманів царських предків, а ще більше через мускульну силу українського народу та багатство української землі. «Докіль стояли ми за Польщу, – наголошував Куліш, – під п'ятою ляха ізвивалась Москва, а як почали стояти за Москву стала тоді Польща пиццати під п'ятою Москви»⁶⁷. На цій підставі Куліш передбачав Україні велике майбутнє. Це видно з його листа до І. Пулюя від 18 червня 1881 р., у якому П. Куліш, дякуючи вченому за надіслане йому 2 лютого 1881 р. видання «Нові і перемінні звізди», зазначав: «Між тими новими звіздами сяє певно й наша Малоруська Звізда, присвічуючи новим астрологам до “нового діла”»⁶⁸. І. Пулюй наголошував, що у світлі подій Першої світової війни «на арену світової історії виходила українська державна ідея», і це повинні добре усвідомлювати українські політики, публіцисти, широкі кола інтелігенції.

Геополітичне значення українського питання. Політичним переконанням І. Пулюя, його прагненням і головною метою була вільна від російського гніту Україна, у якій український народ зміг би в усіх напрямках розвивати своє громадське та національно-культурне життя. Він був впевнений у здійсненні національного ідеалу. У листі до редакції «Ukrainische Nachrichten» від 7 липня 1915 р. учений писав: «Нам треба завчасу часто і ясно про те говорити, яка має бути тая самостійна Україна. На жаль бачу, самі українці не всі одної думки. Німецька і австрійська держави зроблять тільки те для України, що буде в їх інтересі, і що дозволять зробити міжнародні обставини, але нам треба якнайбільше жадати»⁶⁹.

І. Пулюй зазначав, що, незважаючи на всі зусилля українського політикуму ознайомлювати та популяризувати відомості серед європейських народів про Україну, «німці все ще дуже мало знають, а в Австрії німецько-жидівська преса немає місця для обговорення нашої національної справи, хоч би хто про неї даром писав до газет. Тому мусимо брошурами шукати дороги до таких людей, що мають вплив на хід війни і миру»⁷⁰.

З цією метою І. Пулюй написав і вислав до редакції часопису рукопис брошури «Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung»*. Спочатку він хотів надрукувати меншу статтю у «Prager Tagblatt» («Празький щоденний листок»), а потім передумав, хоч редактор уже погодився на друк, навіть не бачивши рукопису.

⁶⁷ Відгомін на царський маніфест на Україні (Голос українського професора-українця). Діло. 1905. 21 серпня.

⁶⁸ Іван Пулюй. Збірник праць. С. 520.

⁶⁹ Іван Пулюй. (1845–1918). Листи. С. 484.

⁷⁰ Там само. С. 483.

* Поназва брошури після її публікації «Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung». (Von Horfrat Dr. J. Pulu, Hochschul Professor in Prag. Prag, 1915. Kommissionsverlag von J.G. Calve. S. 41). («Україна і її міжнародне політичне значення». Радник двору І. Пулюй, професор Вищої технічної школи у Празі. Прага, 1915. Комісійне видавництво Й. Т. Кальве). Переклад цієї брошури українською подано у книзі: Іван Пулюй. Збірник праць. Київ, 1996, а також опубліковано в журналі: Розбудова держави. (Київ). 1994. № 10. С. 45–55 і як додаток у книзі: Заставний Ф. Іван Пулюй – великий патріот України. Малознані сторінки творчості. Львів, 1996. С. 48–75.

«Нехай вийде перше брошура, – писав він до “Ukrainische Nachrichten”, – а там вже нехай й газети заговорять»⁷¹.

У брошурі І. Пулюй представив історичне тло відносин між Росією та Україною, показав фальшивість теорії про національну спільність між українцями й росіянами, вказавши на цілковиту відмінність між обома народами за мовою, культурою, духовністю, не маючи ніяких історично-політичних традицій, прагнень. Для збереження видимості повної справедливості московити навіть присвоїли назву Русь, якою в ранніх сторіччях називалися Київська, згодом Галицько-Волинська держави, українці стали «малоросами», а московити видавали себе «їхніми старшими братами» і назвали себе «великоросами». «На основі такої фальсифікації історії, – зазначав учений, – “збиралися російські землі”, і тепер теж простягає московит свою руку до останніх решток українських земель у Галичині, Буковині та Північній Угорщині (Закарпатті), щоб тут “визволити російський народ”». Автор наголошував на безпощадному грабуванні захоплених країн, завдяки чому Московщина стала могутньою Росією, застерігав уряди європейських держав, що в роки війни вона становила «небезпеку спочатку для Центральних держав Європи і, без сумніву, теж для всієї Європи»⁷². Тому тодішнє становище Європи вимагало, перш за все від Австрії та Німеччини, докласти всіх зусиль, щоби відділити від цієї жажливої імперії ті землі, «зібрані» з певною метою не для національної та культурної потреби, а для знищення людської культури, придушення і грабежу народів. Отже, за логікою історичних фактів, актуальним ставало питання української державності, що вимагало звільнення України з-під російського гноблення і становлення самостійної України, яка в часи козаччини була бастионом проти московитів, турків та татар і в новітній час «може стати твердиною проти «окозачування» (загарбання) Європи»⁷³.

І. Пулюй, подаючи історію запорізьких козаків, передусім розкрив відмінність між російськими й українськими. Він наголошував, що російський козак був однією з головних опор деспотичного насильства царизму проти волелюбних прагнень усіх народів, серед яких і російський. А поза межами Росії він був подвійним варваром.

Українських козаків характеризував високий військовий дух і свободолюбність. Це пояснює їхні величезні успіхи у війнах проти московитів, турків і татар, а також у надзвичайно кривавих битвах за волю проти польського панування⁷⁴. Автор відзначав велику роль козацтва в історії України й Польщі, зокрема в національно-визвольній боротьбі українців проти поляків під проводом Богдана Хмельницького, в утворенні козацької республіки як українського державницького витвору, акцентував на вимушеності Переяславського договору з Московщиною. Це був свого роду федеративний союз козацької республіки з московським царизмом – всі суверенні права гетьмана скріплювала клятва царя, гетьмана обирали вільно козаки на певний період, а звання не було спадковим. Україна не була об'єднана з Московським царством в одну органічну державу, не мала з ним ніяких спільних державних інституцій і творила абсолютно автономні «землі гетьманського

⁷¹ Іван Пулюй. (1845–1918). Листи. С. 483.

⁷² Пулюй І. Україна і її міжнародне значення. *Розбудова держави*. 1994. № 10. С. 46.

⁷³ Пулюй І. Україна і її міжнародно-політичне значення. *Іван Пулюй. Збірник праць*. С. 636.

⁷⁴ Там само. С. 637.

режиму» на відміну від «земель російського режиму». Вона зберігала власну державну адміністрацію, своє законодавство, судову систему, військо, Церкву, школи. Гетьманові належала найвища військова та цивільна влада, надавалося навіть право дипломатичних стосунків з іншими державами, всі посадові особи не потребували ніякого підтвердження з боку царя. Автономні права України були набагато більшими, ніж Угорщини в Австро-Угорській монархії⁷⁵.

Зрозуміло, що республіканська держава не могла перебувати в союзі з деспотичною монархією, адже це цілком неприродне об'єднання, яке не могло вільно існувати без втручань і боротьби. «Українська нація, – констатував І. Пулюй, – була дуже пов'язана з грецькою і західно-європейською культурою, щоб з легким серцем підкоритися силі азійського деспотизму»⁷⁶. Тому запорожці, серед них і вищі козацькі чини, відмовлялися присягати на вірність цареві, а українське духовенство не хотіло визнавати владу Московського синоду.

Однак боротьба України з Московщиною, яка, особливо після смерті в 1657 р. Б. Хмельницького, щораз більше втручалася у внутрішні справи України, обмежуючи її суверенні права, а згодом «розтоптала ногами» Переяславську угоду 1654 р., призвела до повної ліквідації автономії України та її подальших трагічних наслідків – знищення Гетьманщини, ліквідації Запорізької Січі, заборони українського слова, навіть Біблії, перекладеної на рідну мову. «Деспотичний царат, – відзначав автор, – хоче позбавити душі українського народу, він грабує у нього його останнє і найдорожче багатство – мову! І тепер, під час вторгнення Росії в Галичину московітські орди... знищили всю культуру українського народу. Переслідувався кожний слід українського життя, розпущено школи, в один пречудовий день були пограбовані інституції, музеї і бібліотеки, національне багатство стало здобиччю. Усі культурні й політичні досягнення мусіли бути зліквідовані і Галичина зросійщина»⁷⁷.

Таке варварське знищення культурних цінностей І. Пулюй пояснював тим, що Москва, з одного боку, надзвичайно добре розуміла значення України для Росії, а з другого – усвідомлювала небезпеку, яку несе для неї українська література, мова, освіта. Тому царизм вважав, що національно-визвольний рух необхідно придушити. «Без польської, чи якоїсь іншої провінції, – відзначав І. Пулюй, – російський велетень надалі залишився би могутньою небезпечною Росією, щупаком в європейському ставку з коропами, але без України, територія якої з 30-мільйонним населенням у півтора рази більша ніж Німеччина, Росія стала би такою, якою була – Московським царством, яке могло би і далі плекати свою культуру, а поширюватися там, де для цього знайде придатне місце»⁷⁸.

Для цього, вважав учений, в інтересах Європи та світу встановити «могутній бар'єр руйнівній гонці європеїзованого монголізму». Тому поневолені народи Росії повинні бути звільненими та зорганізованими в самостійні держави. Але вагомим вкладом у досягнення цієї високої мети – встановлення тривалого миру в Європі – може бути тільки самостійна Україна, яка була б «ударом в серце Російської імперії». «Самостійність України, – стверджував І. Пулюй, – є ключем до мирного

⁷⁵ Пулюй І. Україна і її міжнародно-політичне значення... С. 638–639.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Там само. С. 643.

⁷⁸ Там само. С. 645.

дому Європи... гордієвим вузлом, під замком якого лежить не тільки гарантія миру Європи, але теж гарантія національних прав народів Австро-Угорщини і всього німецького народу». Тому він твердо вірив, що «світова війна повинна розв'язати цей гордієв вузол»⁷⁹. Для цього Центральні держави в інтересах міжнародної рівноваги й безпеки тривалого миру в Європі повинні прагнути «відтіснити Російську імперію до “матушки” Волги і Каспійського моря, і з цією метою визволити пригноблену Україну – одну з перлин Європи»⁸⁰.

Вчений вважав, що будь-які зазіхання Росії на всевітнє панування були би знищені з утворенням незалежної України, яка не дала б можливості московському царизму панувати на Чорному морі, Балканах і Дарданеллах. Тоді зловмисні підступи російської дипломатії були б сильно обмежені. Цим російські царі позбавлялися би манії визволителя, а Європі забезпечувалася би більша стабільність державних відносин і довший мирний період для культурної, індустріальної, народногосподарської та наукової роботи, настав би час інтенсивного розвитку національних культур різних народів, що дало б могутній імпульс подальшому поступу культури нової Європи⁸¹.

І. Пулюй реально оцінював тодішні внутрішні відносини в Росії, що вимагали радикального оздоровлення. До цього додавалися ганебні успіхи у війні проти Японії, великі поразки в Галичині та Польському Королівстві, гіркі розчарування в середині імперії, а також «спорадично спалахуючі вогнем виверження пекельно гуркітливої Росії», які давали вченому здатність передбачити передреволюційну ситуацію у країні – імперія «розколюється», вона вже «зсовується по кривій площині»⁸².

Вчений вірив у майбутнє України, що «нарешті розірвуться ланцюги, якими український народ зв'язаний по руках і ногах, і нехай цим самим знову відновиться могутня твердиня супроти монголо-московських навал, і тільки тоді прийде палко бажаний мир!»⁸³. Акцентуючи на гармонійному поєднанні національних інтересів українців з європейськими народами, І. Пулюй зазначав: «Українці знають, що Україна мала в минулому не зі Сходом, а з Заходом і Півднем спільні культурні, народногосподарські та політичні інтереси, що обопільність народних інтересів утворює здорову основу для створення нової Європи і для міжнародного становища України»⁸⁴.

Так, І. Пулюй у праці, що була однією з перших публікацій із геополітики України, висвітлив найважливіші тодішні міжнародні проблеми Європи, пов'язуючи їх з утворенням української державності та перспективами можливих політичних, економічних і культурних зв'язків України з іншими європейськими країнами. Він розкрив значення України як форпосту Європи проти вторгнення та збереження її цивілізаційних надбань від азійських завойовників, довів, що, незважаючи на багатомісячне перебування під російською займанщиною, вона мала право й мусіла стати великою державою, охоплюючи всі свої етнічні землі. Перспективу Української держави вчений вбачав у вільному розвитку її освіченого народу, який житиме в мирі та добробуті, широко співпрацюватиме зі своїми сусідами,

⁷⁹ Пулюй І. Україна і її міжнародно-політичне значення... С. 646–647.

⁸⁰ Там само. С. 650.

⁸¹ Там само. С. 646.

⁸² Там само. С. 647.

⁸³ Там само. С. 651.

⁸⁴ Там само. С. 647.

а майбутня Україна – це вільна, з повноцінною нацією, одна з найрозвиненіших європейських держав.

Брошура І. Пулюя «Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung» знайшла відгук як у німецькомовного читача (інформацію про її вихід помістила німецькомовна, празька газета «Bohemia» 23 жовтня 1915 р.), так і серед українців. У «Вістнику СВУ» була поміщена невелика рецензія на цю публікацію. У ній, зокрема, зазначалося, що для орієнтації німецького читача автор подав відповідні відомості з української історії, щоб показати зріст могутності московського царату після приєднання України, вказав на її міжнародне значення в тодішніх європейських відносинах, наголосив, що досягти тривалого миру можна тільки через утворення Української незалежної держави⁸⁵.

І. Пулюй тісно співпрацював з організацією надніпрянських політичних емігрантів – Союзом визволення України (СВУ), утвореним 4 серпня 1914 р. у Львові. Ця організація основним політичним постулатом проголосила державну самостійність і соборність України, виробила концепцію щодо ролі України у європейській політиці. Реалізацію національних змагань союз пов'язував із поразкою Росії у війні та поваленням царизму, внаслідок чого «на руїнах Російської імперії стане вільна самостійна Україна»⁸⁶.

Програма СВУ була співзвучна з концепцією Пулюя боротьби за самостійну Україну. Тому він підтримував тісні зв'язки з союзом і був разом із відомим українським націологом О. Бочковським представником цієї організації у Чехії⁸⁷. Крім того, з приводу поїздки представників СВУ до Константинополя восени 1914 р. І. Пулюй у празькій газеті «Bohemia» опублікував статтю «Туреччина й Україна», яку передруковували й інші органи преси. У ній подана історія турецько-українських відносин, вказано необхідність поразки Росії у війні на користь України та Туреччини⁸⁸.

І. Пулюй дуже інтенсивно листувався з президією СВУ, редакціями часописів «Ukrainische Nachrichten» та «Вістник СВУ», зокрема у справі підготовки до публікації й пізнішого розповсюдження брошури «Україна та її міжнародне політичне значення». Щодо реалізації брошури, то президія союзу в листі від 17 серпня 1915 р. відповіла Пулюєві: «На продажу ми майже не числимо, бо роздаємо й розсилаємо даром різним політикам і взагалі для інформації німецького світу не тільки наші власні видання, а й чужі книжки про українську справу»⁸⁹.

Наголошу, що в останні роки життя політична активність І. Пулюя стала логічним закінченням його багаторічної патріотичної діяльності. Його подвижницьку наукову та громадсько-політичну працю цінували і тепер цінують не тільки в Україні – їй віддавали належне й чужинці.

Помер І. Пулюй одразу після проголошення самостійності України – 31 січня 1918 р. у Празі й похований на Сміхівському цвинтарі. Прощаючись з ним 5 лютого 1918 р., ректор Німецької політехніки у Празі проф. Бах (Bach) сказав: «Ти був не тільки людиною твердих переконань і виразно викарбованою особистістю, але

⁸⁵ Бібліографія. *Вістник Союзу визволення України*. (Відень). 1915. Ч. 37–38. С. 16.

⁸⁶ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів, 2000. С. 74.

⁸⁷ Там само. С. 89.

⁸⁸ Там само. С. 102–103.

⁸⁹ Іван Пулюй. Листи. С. 488–489.

також людиною, що знала як дотримуватися вірності, передусім вірності народові, з якого Ти вийшов. І немає більшої вірності, ніж вірність власному народові.

Могутні потрясіння наших днів підняли в тебе надію на зліт Твого народу, якому Ти як цінний заповіт залишив переклад і здійснене під твоїм керівництвом перше повне видання української Біблії.

Доля дозволила Тобі побачити ранішню Зорю свободи, до якої піднявся з темних воєнних хмар Твій народ, який Ти любив до останнього свого подиху, і її перші сонячні промені побажали озолотити кінець Твого сповненого праці життя»⁹⁰.

REFERENCES

1. Avdyientsiia v spravi ruskoho univerzytetu. (1996). In V. Shenderovskiy (Ed.), *Ivan Puliui. Zbirnyk prats* (p. 588). Kyiv [in Ukrainian].
2. Avstriiak [Ivan Puliui]. (1996). Polski rusofily i masovi areshty virnykh derzhavi ukrainsiv u Halychyni. In V. Shenderovskiy (Ed.), *Ivan Puliui. Zbirnyk prats* (pp. 621–634). Kyiv [in Ukrainian].
3. Bibliohrafiia. (1915). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. (Vienna), 37–38, 16 [in Ukrainian].
4. Do ruskoi intelihentsii. (1996). In V. Shenderovskiy (Ed.), *Ivan Puliui. Zbirnyk prats* (p. 582). Kyiv [in Ukrainian].
5. Franko, I. (1910). *Narys istorii ukrainsko-ruskoi literatury do 1890 r.* Lviv [in Ukrainian].
6. Haida, R. (1996). Ivan Puliui (1845–1918). Fizychni doslidzhennia. In V. Shenderovskiy (Ed.), *Ivan Puliui. Zbirnyk prats* (p. 25). Kyiv [in Ukrainian].
7. Haida, R., & Pliatsko, R. (1998). *Ivan Puliui. Vyznachni diiachy NTSH*. Lviv [in Ukrainian].
8. Haila, R., & Pliatsko, R. (2019). *Ivan Puliui. Zhyttia i tvorchist* (2nd rev. ed). Lviv [in Ukrainian].
9. Havryliuk, O., & Shumska, V. (2015, Liutyi 6). Uchenyi-entsyklopedyst z Hrymailova. *Vilne zhyttia plius (Ternopil)* [in Ukrainian].
10. Von Hofrat, Dr. (1915). J. Puluj, Hochschul professor in Prag. Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung. Bund zur Befreiung der Ukraina, *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 37–38
11. Zbozhna, O. (Comp.). (2007). *Ivan Puliui (1845–1918). Lysty*. Ternopil: Volia [in Ukrainian].
12. O ruskyi univerzytet u Lvovi. Memorial Tov. im. Shevchenka. (1996). In V. Shenderovskiy (Ed.), *Ivan Puliui. Zbirnyk prats* (p. 583). Kyiv [in Ukrainian].
13. Pater, I. (2000). *Soiuz vyzvolennia Ukrainy: problemy derzhavnosti i sobornosti*. Lviv [in Ukrainian].
14. Puliui, I. (1996). Kilka spomyniv pro Kulisha i yoho druzhynu Hannu Barvinok. In V. Shenderovskiy (Ed.), *Ivan Puliui. Zbirnyk prats* (p. 515). Kyiv [in Ukrainian].
15. Puliui, I. (1996). Lyst bez koverty. Yako odpovid vpr. kryloshanyu Malynovskomu na referat molytovnyka. In V. Shenderovskiy (Ed.), *Ivan Puliui. Zbirnyk prats* (p. 566). Kyiv [in Ukrainian].

⁹⁰ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Визначні діячі НТШ. Львів, 1998. С. 57.

16. Puliui, I. (1996). Pereklady sv. Pysma pered krytykoiu d-ra Franka. In V. Shenderovskiy (Ed.), *Ivan Puliui. Zbirnyk prats* (p. 552). Kyiv [in Ukrainian].
17. Puliui, I. (1994). Ukraina i yii mizhnarodne znachennia. *Rozbudova derzhavy*, 10, 46 [in Ukrainian].
18. Puliui, I. (1996). Ukraina i yii mizhnarodno-politychne znachennia. In V. Shenderovskiy (Ed.), *Ivan Puliui. Zbirnyk prats* (p. 636). Kyiv [in Ukrainian].
19. Puluj, J. (1915, Marz 14). Die ukrainische Staatsidee. *Bohemia (Prague)* [in German].
20. Shenderovskiy, V. (2018). Syn Ukrainy, vyznanyi svitom. Do 100-richchia vid dnia smerti Ivana Puliuia. *Svitohliad*, 48 [in Ukrainian].
21. Shenderovskiy, V. (1995). Vin nalezhav do tykh, khto formuvav svit. Do 150-richchia vid Dnia narodzhennia I. Puliuia. *Visnyk NAN Ukrainy*, 1–2, 58 [in Ukrainian].
22. Shenderovskiy, V. (1996). Vin nalezhav do tykh, khto formuvav svit. Ivan Puliui. In V. Shenderovskiy (Ed.), *Ivan Puliui. Zbirnyk prats* (p. 14). Kyiv [in Ukrainian].
23. Studynskiy, K. (1930). Lystuvannia i zviazky P. Kulisha z Ivanom Puliuiem. *Zbirnyk filolohichnoi sektsii NTSH*, 22 (2), 69 [in Ukrainian].
24. Ukraina i samoderzhaviie. (1905, Berezen 21). *Dilo* [in Ukrainian].
25. V oboroni ukrainskoho slova. (1904, Liutyi 5). *Dilo* [in Ukrainian].
26. V spravi ruskoho universytetu. (1996). In V. Shenderovskiy (Ed.), *Ivan Puliui. Zbirnyk prats* (p. 595). Kyiv [in Ukrainian].
27. Vidhomin na tsarskyi manifest na Ukraini (Holos ukrainskoho profesora-ukraintsia). (1905, Serpen 21). *Dilo* [in Ukrainian].
28. Vlokh, O., Haida, R., & Pliatsko, R. (1992). Dolia vchenoho v doli Ukrainy. In O. Romanchuk (Comp.), *Aksiomy dlia nashchadkiv: ukrainski imena u svitovii nautsi: zb. narysiv* (p. 185). Lviv [in Ukrainian].

Ivan PATER

*Doctor of Sciences in History, Professor
Chief Researcher at the Department of Modern History
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>
e-mail: I.Pater@nas.gov.ua*

IVAN PULIUI AS A UKRAINIAN PATRIOT, POLITICIAN, AND STATESMAN

Ivan Puliui – an outstanding, world-class, Ukrainian physicist and electrical engineer, the discoverer of x-rays. The article concentrates on his socio-political activity, particularly his journalistic works on Ukraine's socio-political problems.

He early became interested in Ukrainian public life, which revealed itself in the founding of illegal student organizations as schools for the Ukrainian national elite's education.

Realizing the fundamental importance of the mother tongue in the nation's life, the scientist translated religious books into the Ukrainian language and brought them into

---

religious practice to raise the Ukrainians' national consciousness and further develop the national liberation movement.

The active participation and persistence of I. Puliui and other science and culture personalities of Halychyna in demanding the opening of a Ukrainian university in Lviv despite opposition from Polish politicians supported by the Austrian central government are noted.

I. Puliui had a negative attitude to the Polish administration's insidious actions in Halychyna against Ukrainians at the beginning of World War I, its desire to use Moscovism to destroy Ukrainians.

The scientist's cooperation with the Austrian authorities is emphasized not as a goal but as a tactical tool in resolving the Ukrainian cause in specific historical conditions to realize the Ukrainian national idea, as well as his confidence in liberating Ukraine from Russian oppression. The scientist understood that the geopolitical significance of independent Ukraine was a basis for lasting peace on the European continent and creating a new Europe.

Keywords: Ivan Puliui, Ukraine, Europe, mother tongue, state idea, independence.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2020
33

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. Вип. 33. 540 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії України, а також містять розвідки про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії репрезентують українсько-угорську наукову співпрацю, аналіз мовних явищ за матеріалами пам'яток XVI–XVIII ст. та за діалектними джерелами, а також дослідження проблеми інтеграції науково-технічного прогресу (психолінгвістичний аспект).

Дослідження з літературознавства зосереджені довкола аналізу підручників з української літератури XIX століття в університетській системі, особливостей зображення подій Другої світової війни у прозі Росії, США й Угорщини XX століття, а також дослідження поезії – віршів Шевченка та урбаністичних віршів Георга Гайма та Богдана Ігоря Антонича.

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2020. Vol. 33. 540 p.

The collection unites studies in history, linguistics, and literary studies.

Articles of the historical section reveal current problems in Ukraine's history and contain research about famous people and their importance in forming Ukrainian statehood.

Linguistic studies represent Ukrainian-Hungarian scientific cooperation, analysis of linguistic phenomena based on the materials of the 16th-18th centuries and dialect sources, and research on the problem of integration of scientific and technological progress (psycholinguistic aspect).

Research on literary studies focuses on the analysis of textbooks on Ukrainian literature of the 19th century in the university system, the features of the events of World War II in the prose of Russia, the USA, and Hungary of the 20th century, as well as a study of poetry - poems by Shevchenko and urban poems by George Heim and Bohdan Ihor Antonych.

Рекомендувала до друку вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 9 від 03.12.2020 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., проф. (Україна)

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Паршин Ілля. Маловідома згадка про грамоту Луцького єпископа від 1319 року	3
Войтович Леонтій. Стільсько: між фактами і вигадками.	13
Пашук Володимир. Греко-католицьке духовенство – важливий соціальний чинник формування товариства «Просвіта»	38
Кондратюк Костянтин, Коцюмбас Ореста. Академічна гімназія у Львові (1849–1914)	50
Руда Оксана. Роль політичної партії «Мізрахі» в розвитку єврейського приватного шкільництва у міжвоєнній Польщі	69
Chotary Juriy. Plona Zrinyi, the symbol of freedom and courage	81
Пагіря Олександр. Від співпраці до ворожнечі: протистояння Карпатської Січі та чехословацьких органів безпеки на зламі (1938–1939)	90
Ільницький Василь, Батюк Тарас. Боротьба радянських репресивно-каральних органів проти підрозділів тактичного відтинку 22 «Чорний ліс» (1946–1947)	111
Артимишин Юлія. «Закерзоння» як концепт: лінія–кордон–терен–втрачений регіон?	137
Боднар Галина. «Постійно відчували цензуру і відповідну планку над собою»: Львівський університет імені Івана Франка в 1970-х – середині 1980-х років (структура, викладачі, кадрова політика)	157
Піх Олег. Геополітичні розбіжності як чинник відносин Польщі та Росії (1994–2004)	177
Артимишин Павло. Харківські угоди 2010 року: візії політичних, медійних та експертних середовищ в Україні	194
Krasivskyi Orest, Pidberezhnyk Nadiia. Problems of nation-building processes in Ukraine at the present stage	214
Попко Сергій. Військово-політична співпраця України з НАТО: особливості імплементації програм співробітництва (кінець ХХ – початок ХХІ століття).	222
Матіїв Юлія. Соціальна політика в дискурсі політичних партій на позачергових виборах до Верховної Ради у 2014 році	234
Воєнна історія	243
Підшибякін Сергій. Іловайська трагедія 2014 року в дискурсі української громадської думки	243

Полтавець Юрій. Особливості навчального процесу в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного на сучасному етапі	260
Постаті	270
Патер Іван. Іван Пулкою – український патріот, політик, державник	270
Сова Андрій. Освітньо-виховна діяльність Івана Боберського в Канаді.	294
Каменцев Денис. Публіцистична діяльність Володимира Сальського	306
Галів Микола, Огар Анна. «Член ОУН» Варвара Степанівна Журбенко: доля репресованої вчительки (за матеріалами архівно- кримінальної справи)	318
Кравець Наталія. Архівно-слідча справа Василя Проходи як історичне джерело	331
Костишин Роман. Громадсько-політична діяльність Володимира Кохана в 1920–1960-х роках	342
Романюк Михайло. Життєвий шлях Лицаря Срібного хреста заслуги УПА Івана Червака («Дністрового»).	352

МОВОЗНАВСТВО

Барань Єлизавета, Барань Адальберт. Внесок Іштвана Удварі в реабілітацію наукової спадщини Антонія Годинки	364
Осінчук Юрій. Церковнослов'янські запозичення в лексичній системі української мови XVI–XVII століть	379
Ястремська Тетяна. Картина світу і концепт: проблема (пере)осмислення.	394
Мех Наталія, Мех Олег. Інформаційно-техногенний фактор і людина: психолінгвістичний аспект	411

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Генц Адріана. Історія літератури чи філологічні студії: підручники з української літератури XIX століття в університетській системі	422
Барань Адальберт. Особливості зображення подій Другої світової війни у прозі Росії, США й Угорщини XX століття (за романами Василя Гроссмана «Життя і доля», Джеймса Джонса «Віднині і повік», Імре Кертеса «Знедоленість»)	433
Шкраб'юк Петро. У житті й боротьбі – разом (чотири силуетки про незвичайних жінок України)	448
Пастух Тарас. Шляхи рецепції віршів Шевченка	465
Гаврилів Тимофій. Місто в модерністичній поезії. Урбаністичні вірші Георга Гайма та Богдана Ігоря Антонича	480

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

- Мочернюк Наталія.** [Рец.]: «Живий живе гадає!»: творча спадщина і чин Івана Іванця з погляду XXI століття [на кн.]: Іван Іванець (1893–1946). Стрілецькі мемуари, творча спадщина / Упоряд. А. Яців і Р. Яців; вст. сл.: П. Гринчишин; наук. ред. і авт. вст. ст. д.і.н. М. Литвин. Львів, 2019. 476 с.: іл. 494
- Голик Роман.** [Рец.]: Львівська Ставропігія XVIII – початку XX століття: консервативна організація перед викликами модерності [на кн.]: Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівський музей історії релігії. Львів: Логос, 2018. 288 с. 499
- Тараніна Богдана.** [Рец. на кн.]: Максим Яременко. Перед викликами уніфікації та дисциплінування: Київська православна митрополія у XVIII столітті. Львів: Вид-во УКУ, 2017. 272 с. (Серія «Київське християнство», т. 4). 503
- Приступа Євген.** [Рец. на]: Сова А. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність: монографія; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського; Центр незалежних історичних студій. Львів, 2019. 512 с. 512
- Міщанин Василь.** [Рец. на]: Вегеш М.М., Віднянський С.В. Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу». Київ: Парлам. вид-во, 2020. 472 с. + Іл., ім. пок. 516
- Голик Роман.** [Рец.]: Освіта для нації: нова праця про міжвоєнну Галичину [на кн.]: Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках XX століття: реалізація та рецепції: монографія / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. 802 с. 526

ЮВІЛЕЇ

- Ресент Олександр.** *Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* . . . 530
- Ястремська Тетяна.** Слово про Вчителя:
до ювілею Павла Юхимовича Гриценка. 533